

UOT:338.48

Fazil BAXŞƏLİYEV
Bakı Dövlət Universiteti, t.ü.e.d. professor
bfazil4444@mail.ru

Firdovsi İSMAYILOV
Bakı Dövlət Universiteti, baş müəllim
firdovsi.ismayilov54@mail.ru

Azad olunmuş Şuşa şəhərinin memarlığı və turizm perspektivləri

Architecture and Tourist Perspectives of the Released City of Shusha

Архитектура и туристические перспективы освобожденного города Шуша

Xülasə: Məqalədə Azərbaycan xalqı üçün müqəddəs yer olan Şuşa şəhərinin tarixi haqqında qısa məlumat verilir. Şuşa Azərbaycan xalqının tarixini və mədəniyyətini əks etdirən vahid muzeydir. Şuşanın tarixi baxımdan əhəmiyyətli rayon və meydanları hər zaman turistlərin diqqətini və marağını çəkib.

Müxtəlif dövrlərdə Şuşanı ziyarət edən səyyahlar, Cənubi Qafqazın digər şəhərlərindən fərqli olduğunu söylədilər. Şuşadakı evlərin memarlıq xüsusiyyətləri hər zaman turistlərin diqqətini çəkməlidir. Hazırda azad edilmiş ərazilərdə bərpə və yenidənqurma tədbirləri ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan mədəniyyətinin beşiyi və Qafqazın incisi olan Şuşada başlamışdır.

Açar sözlər: Şuşa, turizm, memarlıq, küçə, məhəllə, qala, ev, şəhər.

Абстракт: В статье дается краткая информация об истории Шуши - священного места для Азербайджана. Шуша - это единый музей, отражающий историю и культуру азербайджанского народа. Исторически важные районы и площади Шуши всегда привлекали внимание и интерес туристов.

Путешественники, побывавшие в Шуше в разное время, отмечали, что она отличается от других городов Южного Кавказа. Архитектурные особенности домов в Шуше всегда привлекали внимание туристов. Реставрационные и восстановительные работы на освобожденных территориях начались в Шуше, колыбели азербайджанской культуры и жемчужине Кавказа.

Ключевые слова: Шуша, туризм, архитектура, улица, квартал, крепость, дом, город.

Abstract: The article gives brief information about the history of Shusha, a sacred place for the people of Azerbaijan. Shusha is a single museum reflecting the history and culture of the Azerbaijani people. Shusha's historically important districts and squares have always attracted the attention and interest of tourists. Travelers who visited Shusha at different times said that it was different from other cities in the South Caucasus. The architectural features of the houses in Shusha have always attracted the attention of tourists. It has begun in Shusha, the cradle of Azerbaijani culture and the pearl of the Caucasus, in connection with the restoration and reconstruction of the liberated territories.

Keywords: Shusha, tourism, architecture, street, quarter, fortress, house, city.

"Şuşa təkcə şuşalılar üçün yox, bütün azərbaycanlılar üçün, Vətəninə, millətini sevən hər bir vətəndaşımız üçün əziz bir şəhərdir, əziz bir torpaqdır, əziz bir qaladır, əziz bir abidədir."

Heydər Əliyev

Giriş

1992-ci ilin mayın 8-də Azərbaycan tarixinə ağır günlərdən biri daxil olmuşdur. Həmin gün Ermənistan quldur silahlıları Xankəndi şəhərindəki Rusiyaya məxsus hərbi alayın köməyi ilə Azərbaycanın mədəniyyət mərkəzi sayılan, Azərbaycan xalqı üçün son dərəcə müqəddəs ziyarətəgah qədər əziz olan Şuşa şəhərini ələ keçirdilər. Şəhər təkcə mədəniyyət beşiyi yox, sovet dönmündə xarici turistlərin ən çox gəldiyi ittifaq şəhərlərindən biri olmuşdu.

Erməni işğalı dövründə şəhərə, şəhərdəki zəngin mədəni irsimizə çox ağır, sağalmaz ziyanlar dəydi. Həmin vaxt Şuşa rayonu icra hakimiyyətinin mədəniyyət şöbəsinin müdiri işləmiş Zəhid Abbasov mühasirə və hərbi vəziyyətdə olan şəhərdən vacib sənədləri, Azərbaycan mədəniyyəti və tarixinə aid qiymətli eksponatları, əşyaları düşmənin artilleriya atəşləri altında, böyük çətinliklərlə şəhərdən çıxarıb Bakıdakı Azərbaycan tarixi muzeyinə gətirib təhvil verə bilmişdi [6]. Lakin bir çox şuşalı mədəniyyət xadimlərinin şəxsi əşyaları və digər qiymətli materialların bir hissəsi işğaldan sonra Ermənistanla aparılmışdı. Ən pisi isə budur ki, indi bu əşyalar xarici auksionlarda satılır, muzeylərdə və müxtəlif sərgilərdə erməni mədəniyyətinin nümunələri kimi təqdim olunur.

Buna baxmayaraq xalqımız bu illərdə qəti əmin idi ki, Şuşa Azərbay-

can və dünya mədəniyyətinin xadimlərini dünyaya gətirən şəhərdir və baqalarına mənsub ola bilməz.

2020-ci ilin 27 sentyabrında başlanan 44 günlük Vətən müharibəsinin ikinci mərhələsində müzəffər Milli Ordumuz nəhayət Şuşanı və digər işğal altındakı torpaqlarımızı azad etməyə nail oldu. 8 noyabr 2020-ci il müasir Azərbaycan tarixinə qızıl hərfələrlə yazılan, xalqımızın heç vaxt unutmayacağı tarixi bir gün oldu [1]. Ali Baş Komandan İlham Əliyev Azərbaycanın qeyrat qalası, mədəniyyətimizin beşiyi, 28 il mənfur ermənilərin tapdığı altında qalan dilbər guşəmiz Şuşanın işğaldan azad edildiyini bəyan etdi. Ölkə Prezidenti İlham Əliyevin başçılığında müzəffər Azərbaycan Ordusunun əsgərləri tarixdə misli görünməmiş qəhrəmanlıq göstərərək qanları, canları bahasına uzun illər həsrətinə olduğumuz Şuşanı bizə qaytardı. 28 il ayrılıqdan sonra Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin dönməz iradəsi və qüdrətli Azərbaycan Ordusunun şücaəti ilə ruhumuzda yaşatdığımız doğma Şuşada üçrəngli bayrağımız dalğalandı.

“Əziz Şuşa, sən azadsan! Əziz Şuşa, biz qayıtmışıq! Əziz Şuşa, biz səni dirçəldəcəyik! Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin dediyi bu sözlərin əhəmiyyəti misilsizdir. Bu sözlər eyni zamanda qələbədən sonra Şuşanın tarixində yeni intibah dövrünün gəldiyi haqqında xoş müjdə demək idi.

Hazırkı məqalədə böyük turizm potensialı və mədəniyyət beşiyi olan Şuşanın mədəni irsinə, dəyərlə icmlərinə tarixi nəzar salaraq göstərmək istəyirik ki, 1992-ci il mayın 8-də biz nələri itirmişdik və 2020-ci il noyabrın 8-də nələri qaytara bildik. Prezident İlham Əliyevin Şuşa şəhərinin Azərbaycan mədəniyyətinin paytaxtı elan etməsi şəhərin gələcək inkişafında mühüm rol oynayacaqdır.

Şuşa qalasının tarixi haqqında

Vaxtı ilə Ümummilli lider Heydər Əliyev bildirmişdi ki, Şuşa Azərbaycan xalqının, əcdadlarımızın yaratdığı böyük abidə, Azərbaycan xalqının tarixinin, mədəniyyətinin, elminin böyük bir hissəsini əks etdirən vahid muzeydir. 1979-cu ildə Şuşaya şəhər – qoruq statusu verildi [3, s.3]. Şəhərin tarixi – mədəni dəyərlərini yada salmaq üçün bir qədər tarixə nəzar salaraq bəzi məsələləri yada salmağa qərar verdik. İlk olaraq şəhərin inşası haqqında danışaq.

Qarabağ xanlığının banisi Pənəhəli xan olub. Çox ehtimal ki, xanlığın banisinin şərəfinə xanlığın yeni paytaxtı Pənəhabad adlandırılırdı [2, s.27]. Bu ad xalq tərəfindən “pənəhabad” adlandırılan sikkələrdə həkk edilmişdir. Sonralar şəhər Qala, Şuşa qalası və nəhayət, sadəcə Şuşa adlandırıldı. Artıq dediyimiz kimi, şəhərin təməl qoyma vaxtı 1750-1755-ci illərə aiddir [4, s.46].

Son vaxtlara qədər şəhər sakinləri, qürurla özlərini Bakıdakı İçərişəhər sakinləri kimi, qalalıqlar adlandırılırdı. Şuşa memarlığı üzrə aparıcı müəxəssislər şəhərin tikintisinin üç mərhələsini göstərirlər. İlk mərhələdə qala divarlarını inşa edərkən, şərq hissəsinin aşağı tərəfinin inşasına başlanıldı və bu yer Aşağı məhəllə adı ilə tanındı. Aşağı məhəllənin formalaşması Şuşanın əsası qoyulduğu zamana aid edilir. İkinci məhəllə, şərq hissəsinin yuxarı tərəfinin - Yuxarı məhəllənin meydana gəldiyi İbrahim xanın hakimiyyəti dövrüdür (1762-1806-cı illər). Nəhayət, şəhərin intensiv inkişafı ilə əlaqəli üçüncü məhəllə, 1805-ci ildə rusların gəlişindən sonra şəhərin qərbində yuxarı hissənin inşasına səbəb oldu.

Pənəhəli xan əvvəlki paytaxtın - Şahbulaq və ətraf kəndlərinin əhalisini Şuşaya köçürdü. Qalanın təhlükəsizliyi, əla təbii şəraiti və şəhərin böyük ticarət yollarının kəsişməsində yerləşməsi Azərbaycanın hər yerindən sənətkarları və tacirləri bura cəlb edirdi.

Yeni gələnlərə torpaq sahələri verildi. Yeni tikintilər Şuşanın şərq tərəfində aşağı hissədə yerləşən Cuxur məhəlləsindən başlamışdır. Tikinti əvvəlcə heç bir plan olmadan kortəbii şəkildə davam edirdi. Bəzi məlumatlara görə, bunların arasında saraylar, məscidlər və karvansaraya var idi. Şuşanın genişləndirilməsi Pənəhəli xanın oğlu İbrahim Xəlil xanın dövründə başlandı.

Şuşanın qala divarlarına və qüllələrə bitişik ilk fundamental binalardan biri Pənəhəli xanın sarayı idi. İnşaət sonradan Cuxur adını aldığı ərazidəki bir qayanın üstündə qala divarlarının qoyulması ilə başlandı. Sarayın tağlı, ön qapı ilə bəzədilmiş fasadı Topxanaya baxır. Bunun sağında kəməççik tikililər var idi. Daha sonra Pənəhəli xan oğlanları üçün sarayından uzaq olmayan yerdə və eyni tərzdə, eyni materiallardan saraylar tikirdi.

İbrahim Xəlil xanın böyük oğlu Məhəmməd Həsən Ağanın sarayı qala divarları boyunca uçuruma doğru uzanır, xüsusi gözəlliyi və hərtərəfli bəzəkləri ilə seçilirdi. Sonralar 1797-ci ildə Şuşada olan Ağa Məhəmməd şah Qacar qərarəğah və xazinənin yerləşməsi üçün bu sarayı seçmişdi. Şair Vəqif və edamını gözləyən digər məhkumlar onun zirzəmilərinə salınımışdılar. Bu ev sonradan Ağa Məhəmməd şah Qacarın burada öldürülməsi səbəbindən Azərbaycan və İran tarixinə də düşdü.

Qarabağ xanlığının Rusiya tərəfindən işğalından sonra çox şeylər dəyişdi. Məhəmməd Həsən ağının ölümündən sonra oğlu, Rusiya ordusunun general-mayoru Cəfərqulu xan bu sarayda yaşadı. Başqa bir xan sarayı Böyük Qurdlar məhəlləsindədir. Saray İbrahim Xəlil xanın qardaşı oğlu Məhəmməd bəyə məxsus olmuşdur.

Şuşanın məhəllələri və meydanları

Şuşa qalasının ilkin ilkin tikinti işləri kortəbii aparılısa da, sonralar digər Azərbaycan şəhərləri kimi, burada yeni məhəllələr meydana çıxdı. Öl-

çülərinə görə fərqli və ərazi ilə əlaqəli konfigurasiyasında fərqlənən məhəllələr, əlaqəli peşələrin nümayəndələri tərəfindən məskunlaşdırılmışdı. Hər məhəllədə məscidin yerləşdiyi bir meydan, bir mədrəsə, hamam və bir ticarət mərkəzi var idi.

Şuşanın köhnə hissəsində (şərqdə), tarixçilərin yazdığı kimi, on yeddi məhəllə meydana gəlirdi. Bunlardan doqquz Aşağı məhəllədə - Qurdlar, Seyidli, Guyulut, Çuxur, Dərdlər gurdı, Hacı Yusifli, Dörd çinar, Çöl qala, Çuğudlar, səkkizi Yuxarı məhəllədə - Merdinli, Saatlı, Keçel, Xoca Mircanlı, Dəmirçi, Hamam qabağı və Təzə - adlarındı. Bu, məhəllələrin bir hissəsinə sakinlərin köçüb gəldiyi yerlərin yerlərindən verildiyini göstərilir. Məsələn, Qurdlar, Seyidli. Digər hissəsi şəhərdəki yerlərə görə - Çöl qala (qala yaxınlığında), Hamam qabağı, Çuxur məhəllə. Dəmirçilər məhəlləsində eyni adlı türk qəbiləsindən irsi dəmirçilər yaşayırdı. Quyuluq məhəlləsi çoxlu quyuyu ilə seçilirdi. Saatlı məhəlləsi Saatlı kəndinin adını daşıyırdı. Bu kənddən on yeddi ailə bir vaxtlar şair Molla Pənah Vaqiflə birlikdə buraya köçdü. Burada şairin dars dediyi məktəb də dururdu.

Şuşanın köhnə hissəsində, gələcək inkişaf etmiş şəhərin şəhərsalma prinsipləri əsasında yeni tikililər inşa olundu. Şuşanın ruslar tərəfindən ələ keçirilməsindən sonra şəhərin qərb hissəsində intensiv məskunlaşma başlandı, burada xristianlar - ruslar, gürcülər, ermənilər məskunlaşdırıldı.

Köhnə Şuşanın küçələri

Azərbaycanda orta əsr şəhərlərinin inşası zamanı şəhərin mərkəzi küçəsi tez-tez əsas qapıdan başlayaraq bütün şəhərdən keçirdi. Bu küçə və ona bitişik aparıcı küçələr sonda karvansaraları, dükənləri olan böyük ticarət mərkəzlərinə çevrildi. Bu tür küçələr məscidlər, mədrəsələr, hamamlar və karvansaralar olan meydanlarla bağlandı. Bakıda İçəri şəhərdə belə bir küçə Şah Abbas qapılarından Cümə məscidinə qədər uzanırdı. Şəhər genişləndə onun yerini Bazarmaya və Torgovaya küçələri əvəz etdi. Eyni şey Şutinsky küçələrində də oldu. Şəhərin əsas küçələrindəki ticarət yollarına insanlar bu səbəbdən də bazar deyirdilər: Şeytan bazarı, Rasta bazarı, Aşağı bazar.

Şəhərin əsas yolu düz və nisbətən geniş olan Rasta bazarmaya çevrilir (Rasta - fars dilində düz, düz deməkdir). Döşənməsi üçün müəyyən bir yaylanın (təxminən 300 m) Şuşa relyefinin ən uzun təbii eninə düz üfüqi qırışığı seçilmişdir. Küçənin eni təxminən 15 metr idi. Rasta bazarı xanın iqamətgahını və qarşısındakı Bazar başı meydanını Meydanla, daha sonra Şeytan bazarı ilə, Aşağı Bazarı Aşağı meydan ilə birləşdirdi. Görünən budur ki, şəhərin mərkəzi Meydanı üzərində Pənahəli xanın burada "iki qapılı" məscid tikdirdiyi günlərdən bəri impcvud olmuşdur. Ancaq mənbələrdə göstərdiyi kimi, əvvəlcə mərkəz Aşağı Meydan ərazisində yerləşirdi və o zaman Şuşa-

dakı əsas sosial və ticarət mərkəzlərindən biri olmalı idi.

Bütün uzunluğu boyunca Aşağı Bazar ticarət yolunun hər iki tərəfində ticarət sərəlləri inşa edilmişdir. Bundan əlavə, bu küçədə karvansaralar və hamamlar, xüsusilə Uğurlu böyün hamamı və Aşağı bazarının getdiyi Aşağı meydan Qazi Mirzə Əlinin hamamı var idi. Aşağı Meydanın ərazisi bözən Torpaq Meydan (Torpaq Meydanı) adı ilə tanınır, çünki bu ərazi, Şuşanın qalan ərazilərindən fərqli olaraq daş yox, torpaq örtüklü idi.

Vaxt keçdikcə Aşağı Çarşı və Aşağı Meydan aparıcı mövqelərini itirdilər və Rasta Bazar Şuşanın əsas ticarət yolu oldu. Yeni ticarət yolu - Rasta Bazar Gəncə qapısı tərəfdən qalanın girişində yerləşən ən böyük şəhər meydanı Divanxandan başlamışdır. Sonradan Divanxana meydanına yeni bir ad verdi - Bazar Başı (bazarın başlanğıcı).

Rasta Bazarının yolu şəhərinin mərkəzi ticarət yolu ilə şimaldan cənuba bir az yamacla uzanırdı. Meydana qədər olan dükənlər - Gövhər məscidi yerləşən bir meydan idi six şəkildə birləşmişdir. Bura Şuşanın ən işlək ticarət mərkəzi idi.

Rasta bazarının hər iki tərəfinin üstündə Günəşdən və yağışdan qorunmaq üçün dükənlərin qarşısında daş sütunlu qapalı evənlər vardı və qabaqlarımda cüt sıra ağaclar ekilmişdi.

Artıq qeyd olunduğu kimi Rasta bazarı Meydandan keçərək Hacı Əmiraslanın karvansarasının yanı ilə burularaq Şeytan bazar küçəsinə çıxırdı. Şeytan bazarının girişi ilə ticarət sərəlləri bağlandı. Rasta bazarı kimi, Şeytan bazarı da düzbucaqlı idi, bu da çətin ərazi səbəbindən irəli gəlirdi. Bu, Şuşa üçün nadir bir hal idi. Hacı Əmiraslanın karvansarasından başlayaraq Şeytan bazarının qərb tərəfi iki eyni, dördbucaqlı karvansara tipində inşa edilmişdi.

Ətrafdakı küçələr mərkəz ilə kəskin şəkildə ziddiyyət təşkil edirdi. Köhnə Şuşadakı evlər əsasən malikanə tipli idi. Hamısının meyva bağları vardı və ətrafı daş hasarlarla əhatə olunmuşdu. Evlər tez-tez boş bir divar kimi küçəyə baxırdı, çəpərlərlə birlikdə bir növ küçə dəhlizləri yaradırdı. Küçələrin kəşmişində, piyadaların və birinci mərtəbədəkilərin rahatlığı üçün hasarların və ya evlərin küncləri kəşimlə daşla tikilmişdir. Küçələr mənzərəli bir şəkildə dolanırdı, dik qalxma və enmə ilə, eni tez-tez dəyişirdi. Qala divarları ilə əhatə olunmuş orta əsr şəhərlərinə dair araşdırmaların göstərdiyi kimi, şəhəri qala divarlarını aşan əsgərlərdən qoruyarkən istiqamətlərini tez-tez dəyişdirən və çoxsaylı mağzalları olan belə xüsusi forma mövcud idi.

Bundan əlavə, labirint prinsipiə əməl edərək, küçələrdən yağış suyunun sərbəst axınıni təmin etmək lazım idi. Şuşanın inşaatçılar ilk baxışdan çətin olan bu vəzifəni şərfəllə həll etmişdilər. Küçələrin plansız vəziyyətdə

saldığı halda yağış suyunun ətrafdakı dərələrə və uçuruma maneəsiz axmasını təmin edə bilmişdilər. Şuşada hələ də kanalizasiyadan istifadə edilmədən daş döşənmis küçələr boyunca yağış suyu ötürülürdü. Küçələrdən axan su, qalanın inşasından əvvəl də yerli əhalinin bildiyi təbii drenajlara axır və bunlar vasitəsilə şəhərdən vadiyə buraxılırdı.

Müayyan su drenaj marşrutlarının olduqca dik açılarda olması şəhərdə kanalizasiya sistemlərinin tikintisini xeyli asanlaşdırmışdır. Daşdan salınmış kanalizasiya kəmərləri şəhərin yalnız əsas küçələrinin altına salınmışdır. Şuşa Azərbaycanın öz kanalizasiya sistemi olan nadir şəhərlərdən biri idi. Şuşanın küçələri yağ lampaları ilə işıqlandırıldı. XIX əsrin sonlarına qədər Şuşada 30-a yaxın belə lampa var idi.

Şuşadakı zəngin evlərin memarlıq xüsusiyyətləri

1865-ci ildə Şuşanı ziyarət etmiş rus rəssamı səyahət qeydlərində şəhər küçələri haqqında yazmışdı: "Şuşa Qarabağ xanlığının əsas şəhəri, kifayət qədər möhkəm bir yerdir. İki tərəfdən dik qayalarla, digər iki tərəfdən binalar, divarlar və qüllələrlə qorunur. Şuşa şəhəri ziyarət etdiyim digər Cənubi Qafqaz şəhərlərindən tamamilə fərqlidir. Yalnız qısaca nəzər saldıgım İrəvan, Naxçıvan və Yelizavetpolda şərq memarlığının xarakterik izləri var. Bu yerlərdəki evlər kiçikdir, alçaqdır, əsasən kərpicdən və torpaqdan tikilib, ətrafdakı bağların yaşillığı qarşısında sönük olan pəncərələri və alçaq damları var. Küçələr dar, çirklili, əyridir, demək olar ki, səkiləri yoxdur. Şuşa bu şəhərlərə mütkəmməl əksdir. Evləri düzğün, gözəl, hündürdün və işıqlıdır, gözəl, çoxsaylı pəncərələri var. Şəhər yerləşdiyi qayalıqlardan götürülmüş daşlardan tikilib. Hər yerdə küçələr geniş lövhələrlə döşənib, evlərin damları Avropa tipində taxtadan düzəldilib" [5, s.100].

XIX əsrin ortalarında Şuşada 1856 ev, 476 mağaza, 11 küçə, dörd karvansara, iki bazar, yeddi hamam, 979 su quyusu, altı meydan, dörd daş və iki taxta köprü, doqquz məscid var idi. Yarım əsr ərzində Şuşanın əhalisi kəskin şəkildə artmışdı. XX əsrin əvvəllərində "Qafqaz təqvimi" Şuşada 2983 ev olduğunu, bunlardan 2742-nin daşdan tikildiyini yazmışdı. Bunlardan 1191 evin üstü dəmir, 139 ev kafel, 363 ev torpaqla örtülmüşdür. 17 məscid, 52 küçə, bir şəhər parkı, üç karvansara, 36 qəlyanaltı, 879 sənətkarlıq emalatxanası və təxminən 200 mağaza var idi [5, s.103].

Yuxarıda göstərilənlərdən gördüyü kimi, Şuşadakı evlər əsasən daşdan, damları tağlı tikilmişdir. Evlərin əksəriyyəti iki-üç mərtəbəli, böyük pəncərəli və geniş girişli idi. Evlərin əksəriyyətində ərzaq saxlamaq üçün zirzəmilər var idi. Şəhərdə Qarabağ əyanlarının, bəyalarının imarətlə və malikanələri ilə bərabər Şuşa tacirlərinin evləri çox otaqlı evləri vardı. Onlar hamısı öz zənginliyi ilə seçilirdi. Belə evlərdə qonaq qəbulu və ailə şənliyi üçün geniş otaqlar var idi. Divarlar, bacarıqlı sənətkarlar tərəfindən Azər-

baycanda adət olunduğu kimi, çiçək, gül bəzəkləri və ya döyüş, ov səhnələri ilə rənglənirdi. Divarda, otaqların ətrafı boyunca, gözəl yeməklərin qoyulduğu rəflər quraşdırılmışdı. Divarların içərisində yataq dəstələri, sandıqlar və xalçaların saxlanıldığı böyük arakəsmələr var idi.

Evlərin döşəmələrinə bahalı xalçalar döşənirdi. Köhnə evlərdə taxta şəkəbə pəncərə çərçivələri müayyən bir bəzək və naxiş yaradaraq rəngli şüşə ilə örtülmüşdü. Müasir evlərdə olduğu kimi, tez-tez bütün divan tutan bu cür pəncərələr otağı çox parlaq və geniş göstərirdi. Yeni evlərdə Avropa məbelləri düzülür və ənənəvi pəncərələri bahalı şəkəbələr əvəz edirdi.

1843-cü ildə Şuşada Qarabağlı İbrahim Xəlil xanın nəvəsi general Cəfərqulu xanın evini ziyarət edən alman səyyahı baron fon Qauthaun yazırdı ki, "... Yoldaşım Aderkas məni Şuşada öz dostu Cəfərqulu xana təqdim etdi və o, bizi çay süfrəsinə dəvət etdi. O, Şərq və Avropa adət və həyat tərzinin qəribə bir qarışığını gördü. Cöldəki evlərin Şuşadakı digər zəngin tatarların (azərbaycanlıların) evlərindən heç bir fərqi yox idi. Amma içərisində bir salon var idi. Bütün Avropa üslubu ilə bəzədilmişdi, divarlarla, tavanda güzgülər var idi. Bir çıraq, divar boyu rahat məbellər, divanlar, kreslolar, stollar, stullar vardı. Divarlar divar kağızları ilə örtülmüş, rəsmilə bəzədilmişdi. Bir sözlə, bütün Avropa rahatlığı və lüks əşyaları burada var idi. Cəfərqulu xan rus generalı geyimində, öz qonaqlarını çox təmtəraqla, Avropa adətlərinə uyğun qəbul etmişdi. Onlar çay masası arxasında oturdular. Cəfərqulu xanın müsəlman qonaqları da gəldi və vərdislərinə uyğun ayaqlarını çarpazlayaraq divar boyu oturub çubuq çəkiş çay içdilər. Yalnız onlara ünvanlanan bir sual olduğu halda söhbətə qatılırdılar. Avropa qonaqlıqlarında olduğu kimi Tatar və Çarkəz geyimlərində xidmət edənlər süfrəyə çay, tort, mürəbbə, şərab və dondurma verirdilər" [5, s.105]. Qalada əyanlar şəhərin ən yaxşı bölgələrində yaşayırdılar. Qarabağ şahzadələri Qayabaşı ərazisində, Bəhman Mirzə və oğulları Çanax qalasında yaşayırdılar. Vəzirovlar Kəçəri məhəlləsində, Behbudovlar – cıdır düzü yaxınlığında salınmış evlərdə yaşayırdılar.

Şəkəbəli pəncərələr memarlıq üslubu

Xanlıq Rusiyaya birləşdirildikdən sonra Şuşa qalasını ziyarət edən səyyahların qeydlərində, böyük Şuşa evlərinin digər Qafqaz şəhərlərinin evlərindən görtünüş baxımından vitraj və ya şəkəbə pəncərələri ilə fərqləndikləri dəfələrlə göstərilmişdir. Bunun təsdiqi rus rəssamı V.Vereşşaginın eskizlərində. Rassamın çəkdiyi şəkillərdən gördüyü kimi, tavandan düşməyə həkk olunmuş şəkəbə pəncərələr, yerin tərtibindən asılı olaraq otağın bütün divarını və ya onun bir hissəsini əvəz təməlləmişdir. Yerdəki parlaq xalçalar və rəngli bəzəkli divar rəsmləri ilə birləşən bu cür pəncərələr şənlik, bayram əhval-ruhiyyəsi yaradırdı. Şuşada sənətkarlıq sahələrində yaxşı inkişaf etmişdi və Azərbaycan üçün ənənəvi olan şəkəbə istehsalı üçün sənətkarlar

və taxta tapmaqda problemi yox idi. Bir şəbəkə pəncərənin kvadrat metrinə 3-5 min belə komponentlər var idi. Şəbəkədəki rəngli şüşələr 10-12 ulduzunun birləşməsini təşkil edirdi [5, s.208]. Seçilmiş naxışlar simmetrik olaraq dəfələrlə təkrarlanır. Pəncərələr enib qalxırdı.

Şuşadakı şəbəkə qurma prinsipi Şəkidəki olduğu kimi idi. Eyni zamanda Şuşadakı şəbəkə təsvirlərinin ümumi görüntüsü Şəkidəkindən daha zərif və mürtəkab idi.

Şuşada şəbəkəli pəncərələr Kərim bəy Mehmandarovun, Hacı Məmmədovun, İskəndər Rüstəmovun, Xan Şuşinskiyin, Zöhrəbəyovların və başqalarının evlərində işğala qədər qorunub saxlanılırdı. Bəzilərində aparılmış yenidənqurmada sonra orijinal görüntüsünü nə qədər qoruduğu məlum deyil.

Nəticə

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin tapşırığına əsasən, işğaldan azad olunmuş ərazilərdə bərpa və yenidənqurma tədbirləri ilə əlaqədar Azərbaycanın mədəniyyət beşiyi və Qafqazın incisi hesab olunan Şuşa şəhərində də qiymətləndirmə və inventarlaşdırma işlərinə başlanılıb.

Bu məqsədlə yaradılmış işçi qrupunun qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri də Şuşa şəhərinin bütövlükdə ərazi və şəhərsalma vəziyyətinin, xüsusi ilə tarixi, mədəni və dini abidələrinin mövcud vəziyyətinin, o cümlədən binaların dayanıqlılığının, arxitektura görünüşünün, yolların və digər infrastrukturun dəyərləndirilməsi və bərpası ilə bağlı geniş təkliflərin hazırlanmasıdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin tapşırığına əsasən və dövlət başçısının bilavasitə nəzarəti altında qədim tarixi və memarlıq üslubu qorunub saxlanılmaqla Şuşa şəhərinin, tarixi və dini abidələrin, muzeylərin planlı şəkildə bərpa olunması istiqamətində məqsədyönlü tədbirlər görülməkdir. Qısa zamanda həyata keçiriləcək yenidənqurma işləri nəticəsində Şuşa dünyanın ən gözəl şəhərləri siyahısında öz layiqli yerini tutacaq.

Bu arada Dövlət Turizm Agentliyinin sədri Fuad Nağıyev sahibkarları azad olunmuş torpaqlarda hotellərin tikintisinə investisiya qoymağa çağırmışdır. F.Nağıyev bu barədə dekabrın 17-də keçirilən Azərbaycan Hotel Assosiasiyasının 3-cü assambleyasında çıxış edərkən bildirmişdir [7]. Həminin Qarabağ üzrə regional turizm inkişaf strategiyasının hazırlandığı elan edilmişdir.

Ədəbiyyat

1. "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 2020, 13 noyabr //Rəhimov Niyazi. Əziz Şuşa, biz qayıtmışıq! s.4.

2.Mahmudov Y., Kərimov Ş. Qarabağ: Real tarix, faktlar, sənədlər. Bakı: 2005, 250 s.

3.Mahmudov Y.M., Mustafayev C.M. Şuşa - Pənahabad. Bakı: 2012, 152 s.

4.Qarabağnamələr. I kitab. Bakı: "Şərq-Qərb", 2006, 216 s.

5.Чингиз Каджар. Старая Шуша. Баку: "Şərq-Qərb", 2007, 344 стр.

6.https://www.adalet.az/w/123985/123985, (2017. 03. 30) Bakıda bir Şuşa var.

7. <http://medeniyyet.az/page/news/55251/Susanin-planli-sekilde-berpa-olunmasi-istiqametinde-tadbirlər-gorulecek.html>, (18. 12. 2020) Şuşanın planlı şəkildə bərpa olunması istiqamətində tədbirlər görülməkdir.